

vensku državu; 3) pitanje Srbije kao jezgre nove države, a tim i reprezentanta diplomatskih interesa svih južnih Slavena; 4) pitanje priključenja Bosne Srbiji u harmoničnom takmičenju Hrvata i Srba; 5) pitanje nezavisne i političke aktivnosti nove formacije, koja ne traži oslonac ni u Austrije ni u Rusije, nego po potrebi u Engleske i Francuske. Nakon tri boravka Lj. Gaja u Beogradu Gaj nije postigao nikakva većeg uspjeha, jer se Srbija orijentirala u drugom pravcu. Bila je to svakako revolucionarna djelatnost i potrebno ju je takvom i ocijeniti, jer postoje pisani dokumenti, kao što pokazuje Václav Žáček.²⁶

Ako bismo na kraju željeli naglasiti koja je najveća Gajeva pobjeda, mogli bismo je ukratko formulirati ovako: Ljudevit Gaj i njegov ilirski pokret, koji se pretvorio u hrvatski narodni preporod, premda je 1836. započeo pod ilirskim imenom, — ipak je kasnije pod hrvatskim imenom formirao modernu građansku hrvatsku naciju. Tu su neke prividne protuslovnosti kakvih ima u Gaja dosta, pa zbunjuju često neke hrvatske povjesničare. U sumnji između špijunaže i revolucionarstva oni se opredjeljuju za špijunažu, što baš nije uvjerljivo.

Svakako, Ljudevit Gaj je o svojim političkim djelatnostima često i mnogo šutio. Nije mu ni preostajalo drugo kao pripadniku pokorenog malog hrvatskog naroda u moćnoj i zapravo apsolutističkoj carskoj monarhiji, ako se htio sačuvati od progona i uništenja.

²⁶ Václav Žáček: Suradnja Ljudevita Gaja s Františekom Zachom, Radovi 3 Instituta za hrvatsku povijest, Zagreb 1973, str. 139-159.

JEZIČNA KULTURA

Radoslav Katičić

U časopisu posvećenom jezičnoj kulturi potrebno se od vremena do vremena zapitati i o tome što je ona zapravo i koje su joj bitne značajke. Nije tu moguće njegovati ako se temeljito ne razmišlja o njezinoj naravi. U prvim su godištim Jezika o tome pisali veliki naši učitelji, prva imena tadašnje naše filologije.¹ A Ljudevit Jonke, koji je baš tada bio preuzeo katedru suvremenoga književnog jezika, uveo je u svoja rasuđivanja načelo elastične stabilnosti te je upravo na njemu zasnovao svoje shvaćanje jezične kulture.² Kao bivši

¹ Usp. Petar Skok, *O jezičnoj kulturi*, Jezik, I, str. 3-9. i str. 32-38; Antun Barac, *Ispravljajući zadaća*, isto, str. 129-132; *Vlastitim tragovima*, Jezik, II, str. 33-36; Stjepan Ivšić, *iz najnovije historije našega pravopisa*, isto, str. 36-43.

² Usp. Ljudevit Jonke, *O slobodi i postojanosti književnog jezika*, Jezik, I, str. 65-68.

praški student on nam je donio tekovine praške lingvističke škole koja je tada sa svojom već lijepo utemeljenom naukom o književnom jeziku, na tom i na drugim područjima, predstavljala najsuvremenija jezikoslovna dostignuća.³

Pokretanje Jezika označilo je tako novo razdoblje u razvoju naših shvaćanja o književnom jeziku. Tu se prvi put jasno izrazio raskid s uvjerenjima i predodžbama što su u nas proizašla iz opredjeljenjâ i parolâ u znaku kojih se u prošlom stoljeću mobilizirala javnost oko razvijanja standardnoga jezika i usmjeravala prema rješenjima koja su se nametala kao najpovoljnija. U takvim velikim povijesnim kretanjima često se kakvo nužno zlo ističe kao apsolutno dobro i kao najviša vrijednost, pa se još i poslije od toga teško razabire pravo stanje stvari. Romantizam je bio dao privlačivih opravdanja za nužnu grubost i jednostranost nekih rješenja što su ih zahtijevali niski stupanj naobrazbe velikoga dijela pučanstva, društvena demokratičnost novoga vremena, potreba za jedinstvom čitavoga narodnog tijela i nužda da svako odabrano rješenje brzo postane funkcionalno. Na specifičan način, i u raznim omjerima, ti su čimbenici određivali stvaranje standardne novoštokavštine i u Hrvata i u Srba, te su im pridružili i Muslimane i Crnogorce, pa je romantično stilizirana glorifikacija takvih rješenja još pedesetak godina, pošto je moderni standard već uspješno funkcionirao, određivala shvaćanja o naravi književnoga jezika i o potrebama jezične kulture u svim tim sredinama.

Po tim se predodžbama književni jezik izvodio iz narodnoga i čak mu se izravno podređivao. Književni se jezik smatrao vrijednim i dobrim tek u toliko u koliko je u knjige prenosio jezični uzorak što je čist i pun, kako se vjerovalo, bio pohranjen samo u neiskvarenoj narodnoj duši. Zamišljao se tako jedinstven i pun »narodni jezik« kao izvorni nosilac svih onih vrijednosti što su potrebne književnomu, pa ih ovaj sve odande i crpe, s više ili manje uspjeha. Nikoga tada nije smetalo što taj pravi »narodni jezik«, od kojega se htjelo da književni bude zavisan, na terenu zapravo i ne postoji u čistu obliku, a kamoli da bi i u kojoj znatnijoj mjeri bio jedinstven na cijelom jezičnom području. Slaba razvijenost naše dijalektologije tomu je samo pogodovala. Dogodilo se tako da je sandardna novoštokavština, u svojim varijantnim oblicima, premda se uistinu razvijala kao i drugi standardni jezici što se razvijaju, u teoriji ostala podređena »narodnom jeziku« kao nepoznatoj i neodređenoj veličini, zapravo nezbiljskoj, zavjetnom jeziku za koji se vjerovalo da je vrelo svakoga jezičnoga života i svake jezične dobrobiti.

³ Usp. Bohuslav Havránek, *Zum Problem der Norm in der heutigen Sprachwissenschaft und Sprachkultur*, Actes du Quatrième Congrès International de Linguistes, str. 151; *A Prague School Reader in Linguistics*, Compiled by Josef Vachek, Bloomington, 1964, str. 413; *Studie o spisovném jazyce*, Praha, 1963; Alois Jedlička, *Zur Prager Theorie der Schriftsprache*, Travaux linguistiques de Prague, 1 (1964), str. 47-58. Noviji su prilozi B. Havránka *Srovnávací studium struktury spisovných jazyků slovanských*, Československé přednášky pro V. mezinárodní sjezd slavistů v Sofii, Praha, 1963, str. 5-10; *On Comparative Structural Studies of Slavic Standard Languages*, Travaux linguistiques de Prague, 1 (1964), str. 59-66.

Posljedica je bila ta da je standardni jezik, koji bi po osnovnoj svojoj namjeni morao biti pristupačan i priručan svakomu, postao dalek i nedohvatan. Nije se čestito učio, jer se polazilo od pretpostavke da on već jest narodni jezik, a golemoj većini govornika nije bilo lako vladati njime. Trajno se održavala situacija u kojoj je bilo iznimno važno da li tko potječe iz pravoga novoštokavskoga sela i održavanje jezičnih vrijednosti zavisilo je od prisutnosti takvih jezičnih lučonoša u kulturnom životu.

Naravno, novoštokavski je standard, u svojim varijantama, funkcionirao sasvim drugačije. Da je uistinu bio u skladu s tim predodžbama o sebi, ne bi ni bio standardni jezik. Ali su one ozbiljno otežavale da se razumije njegova narav, da se shvate njegovi pravi zadaci i uoče njegove potrebe. Opređjeljenja i parole što su pomagali da se izvede i dovrši standardizacija još su dugo ometali rad na već gotovom i vrlo uspješnom standardnom jeziku, otežavali i usporavali stvaranje svih onih pomagala i priručnika, cijeloga pomoćnog aparata koji je potreban svakom standardnom jeziku.

U takvim je okvirima bilo teško postaviti zahtjeve jezične kulture na šire i dublje osnove. Ona se iscrpljivala u pomnji da se zamišljen čisti i pravi narodni jezik što vjernije i što punije pretoči u knjige. Pitati se moglo samo hoće li se čisti narodni jezik tražiti samo u spisima Karadžićevim i Daničićevim, stidljivo proširenim kojim dijalektološkim novoštokavskim podatkom, ili će se slobodnije pripustiti i novija, pa i gradska, jezična spontanost. Prvo su gledište, kako znamo, zastupali hrvatski jezikoslovci, a drugo njihovi srpski kolege. I premda ta razlika u gledištima proizlazi iz različite povijesti hrvatskoga i srpskog književnog jezika, premda odražava različita svojstva dviju varijanata standardne novoštokavštine, ipak ni jedno od njih ne pomaže da se ona razumije i da se njezinu njegovanju polože čvrsti i poticajni temelji.

Danas nam je mnogo toga jasnije. Jako smo se udaljili od shvaćanja što su nas opterećivala i sapinjala dulje nego je za to bilo opravdanja. Položaj se temeljito izmijenio. U Hrvatskoj je to vezano za rad lingvista okupljenih oko Jezika već od prvih njegovih brojeva. Učinjeni su i prvi koraci prema znanstvenom produbljenju. Ljudevit Jonke i Zlatko Vince osvijetlili su novim svjetlom povijest hrvatskoga književnog jezika u prošlom stoljeću i pokazali u čemu je njezina trajna važnost.⁴

Dalibor Brozović udario je temelje općoj teoriji standardnih jezika koja daleko nadmašuje praške početke i razvija jezičnu znanost čak u svjetskim razmjerima. Hrvatska, i Jugoslavija, danas je jedan od središta lingvističke

⁴ Usp. Lj. Jonke, Veberove zasluge za naš književni jezik, Rad Jugoslavenske akademije, Zagreb, 309 (1956), 33-80; *Književni jezik u teoriji i praksi*. Drugo, prošireno izdanje, Zagreb, Znanje, 1965; *Hrvatski književni jezik 19. i 20. stoljeća*, Zagreb, Matica hrvatska, 1971. Zlatko Vince objavio je o tom predmetu mnogo rasprava, a veće sintetičko djelo nalazi mu se u tisku.

standardologije. Osim toga je Brozović postavio na nove temelje periodizaciju hrvatskoga književnog jezika i pokazao je na nov i dublji način cjelovitost, kontinuitet i smislenost njegove povijesti, istakavši njezine glavne prekretnice.⁵ U svjetlu njegovih rezultata pokazuje se da je u Hrvata, kao i drugdje u jugoistočnoj Evropi, uključivanje u moderni svijet i stvaranje današnjega standardnog jezika počelo već u 18. stoljeću, a ne, kako se do sada mislilo, tek u 19. Isti je razvoj tada već započeo i kod Srba u Ugarskoj i istočnoj Slavoniji, ali je krenuo prema stvaranju slavenosrpskoga jezika. Tek je polovicom prošloga stoljeća Karadžićeva reforma okrenula razvoj u drugi smjer, koji se konačno i nametnuo. Odatle se povijest književnoga jezika u Hrvata, a i u Srba, pokazuje u novu svjetlu i našoj se filologiji otvaraju nova obzorja.⁶

Razumije se da ti rezultati i nove spoznaje postavljaju pred našu filologiju nove zadatke i strože zahtjeve. Ocertavaju se nova polja i novi smjerovi plodnoga istraživanja.⁷ Ne dotičući se ovdje tih čisto znanstvenih pitanja, zanimljivih u prvom redu za filološke stručnjake, nastojat ćemo ukratko razmotriti kakav nam sadržaj u svjetlu tih novih spoznaja dobiva jezična kultura. Jasno je naime da se ona više ne može zasnivati na starim i u nas duboko ukorijenjenim predodžbama. Nisu nam više dovoljne ni one oprezne korekture što su ih pokretači ovoga časopisa proveli u smislu autonomije standardnoga jezika i njegove elastične stabilnosti. O tim je stvarima danas potrebno razmisliti iz temelja.

Ishodište i dalje ostaju provjerena načela praške škole: autonomija standardnoga jezika i njegova elastična stabilnost. Standardni jezik je priopćajni medij kojim jedna etnička grupa sudjeluje u suvremenoj međunarodnoj, što će ovdje reći nadetničkoj, civilizaciji, uključuje se u univerzalnu kulturu, i to u svim njihovim vidovima. Nacionalna kultura nije drugo do povijesno izrasli način, uključujući tu instrumentarij i sadržaje, na koji neko pučanstvo, neka etnička skupina, u karakterističnom slučaju upravo nacija, sudjeluje u univerzalnoj kulturi, u nadetničkoj civilizaciji, i uključuje se u obje. Po tome je standardni jezik bitna sastavnica nacionalne kulture.⁸ On joj služi kao iz-

⁵ Usp. D. Brozović, *Standardni jezik*, Zagreb, Matica hrvatska, 1970; *O ulozi Ljudevita Gaja u završnoj etapi hrvatske jezične unifikacije*, Radovi Instituta za hrvatsku povijest, 3 (1973), 35–63.

⁶ Usp. sada i R. Katičić, *Nešto napomena o postanku složenoga jezičnoga standarda hrvatskoga ili srpskoga*, Zbornik Zagrebačke slavističke škole, 2 (u tisku).

⁷ Usp. R. Katičić, *Zapisi s izvorišta*, Slovo, 25 (u tisku).

⁸ U naše se vrijeme visoko cijeni univerzalna kultura i međunarodna civilizacija, i to s punim pravom. No često se ne razabire pravo odnos u kojem prema njima stoje nacionalne kulture. To iskorišćuju oni koji ugnjetavaju koju nacionalnu kulturu, diskriminiraju njezin standardni jezik, i nastoje zakočiti njezin razvoj. Oni obično poriču da to čine, no istovremeno daju razumjeti da ako možda ima i istine u tvrdnjama o diskriminaciji i pritisku prema asimilaciji, to može biti bolno za pučanstvo o kojem se radi, ali kad se gleda objektivno i razumno, vidi se da je od svega toga velika dobit za univerzalnost, za jedinstvo modernoga čovječanstva, pa za volju napretku, kažu, ne valja uzeti previše doslovno ono što se proklamira o pravima nacionalnih kultura. S takvim razlozima nailaze ugnjetavači kadikad i

raz kadgod i gdje god sudjeluje u životu svojega vremena. Potrebno je stoga da bude ujednačen kako bi obuhvatio cijeli prostor nacionalne kulture kojoj služi, potrebno je da bude prilagodljiv raznim medijima: pismu i živoj riječi, izravnoj i tehnički prenošenoj, potrebno je napokon da bude polivalentan, upotrebljiv za najraznolikije izražajne svrhe, za sve koje danas postoje na svijetu, od prevođenja egipatskih hijeroglifskih tekstova i klasične kineske poezije do prijenosa nogometnih utakmica i televizijskih reportaža o svemirskim pothvatima, i za sve one nove izražajne svrhe što će se tek pojaviti u neslućenoj još budućnosti. Štoviše, standardni jezik, pa i onaj najskromniji, koji se sada tek stvara, treba da bude pokretačka snaga u stvaranju te budućnosti.

Iz funkcije koju standardni jezik vrši proizlaze i njegova nužna svojstva. Da bi mogao poslužiti za ono za što je potreban, mora biti autonoman, to jest nezavisan od svih spontanih govornih navika, pa bili to stari mjesni govori, interdijalekti, razni jezici širokoga ophođenja, razgovorni jezici i sl. Standardni jezik je često zasnovan na jednom dijalektu ili na kojem razgovornom jeziku široke uporabe, ali se onoga časa kad postane standardan oslobađa zavisnosti i od toga spontanoga jezika od kojega je potekao. Svaki je spontani jezik vezan za koje uže područje, za karakteristične situacije, određen način života te tako služi zacrtanim svrhama. Standardni jezik pak treba da obuhvati sve te svrhe i k tomu još neograničeno mnogo novih. To je moguće samo ako je nezavisan od svih spontanih govornih navika, ako se ne poistovjećuje s ograničenošću nikoje od njih.

Za nas to znači da je prvi i temeljni zahtjev jezične kulture da se napokon i svjesno prereže pupčana vrpca što naš oblik standardne novoštokavštine veže s novoštokavskim dijalektima, da se i u razmišljanju, a ne samo u praksi, oni prestanu smatrati mjerilom standardnoga jezika ili njegovim trajnim izvorom. Svaka i najmanja nejasnoća u tom pogledu škodi njegovoj standardnosti. Svi su dijalekti prema njemu u istom položaju. Svi govornici moraju učiti standardni jezik, različite su samo teškoće koje pri tom susreću. Zbog toga su bogati, raznovrsni i znalački sastavljeni priručnici najtemeljniji zahtjev jezične kulture. Mi smo pak u tom pogledu osobito siromašni. Da bi se dakle o jezičnoj kulturi uopće moglo ozbiljno govoriti, a ne samo naklapati, potrebno je izraditi gramatike, rječnike, opće i specijalne, pravopis, jezične savjetnike i stilističke priručnike. I nije ih dosta sastaviti i objaviti, nego je potrebno stvoriti naviku i potrebu u svih govornika da se njima i služe. Tu se postavljaju zadaci nastavi materinskoga jezika koji daleko nadmašuju njezin današ-

na šire razumijevanje. Čak i kod pojedinaca među ugnjetenima. No znamo li koja je prava narav nacionalnih kultura, otkriva se kako su ti razlozi slabo valjani. Ugnjetavanjem i diskriminacijom nacionalne kulture zatvara se jednom dijelu čovječanstva povijesno izrasli i zato najpogodniji put do univerzalne kulture i međunarodne civilizacije. Teško se dakle oštećuje univerzalnost suvremenog čovječanstva, smanjuje se pristupačnost univerzalnih vrijednosti.

nji domašaj i dubinu. Ona još uvijek polazi od prešutne pretpostavke da đaci ne moraju učiti jezik koji i onako znaju. Tu je potrebno izraditi novu metodu jer iako se standardni jezik mora učiti, on se ne uči jednako kao što se uče strani jezici.

U svojoj autonomiji standardni jezik ima širok prostor slobode. Ne drže ga nikakva vanjska ograničenja, ni u što se ne upire. Svoju čvrstoću mora stoga nositi u sebi. Odatle kategorički zahtjev za njegovom stabilnosti. Standardni jezik mora biti neumoljiv u svojim zahtjevima, mora se javljati kao društvena norma od koje se ne dopušta odstupanje. Razumljivo je stoga da sva pitanja u vezi s njime pobuđuju snažne osjećaje. No bilo bi sasvim nesvrhovito da se čvrstoća standardnoga jezika postiže na račun njegove gipkosti. Potreban je upravo za to da bude neograničeno prilagodljiv. Odatle zahtjev za njegovom elastičnosti, paralelan zahtjevu za čvrstoćom.

Elastična stabilnost kao drugi temeljni zahtjev jezične kulture proizlazi dakle iz zahtjeva za autonomijom standardnoga jezika, izravna je posljedica njegova ispunjenja. Standardni jezik, ako to doista jest, mora biti autonoman, a opstojati takav može jedino u elastičnoj stabilnosti.

Bitno je tu shvatiti da elastična stabilnost nije formula kompromisa između dvije protuslovne krajnosti, nije tek upozorenje da ih obje treba izbjegavati, nije tek jeftini apel zdravom razumu ovlaštenih znalaca da u svakom sporom slučaju sami odvagnu i odsijeku koliko će voditi računa o jednom, a koliko o drugom zahtjevu, ne žrtvujući sasvim ni jedan. Nije to jedna od onih proturječnih formula za koje se često vjeruje da osobito dobro izražavaju dijalektičnost zbilje, a zapravo više zamagljuje nego objašnjavaju jer unaprijed odustaju od toga da raščine i razglobe odnose koje opisuju, da pokažu o čemu se zapravo radi. Ostaju kod onog neškolovanom zdravom razumu tako prihvatljivog: »Ima tu ovoga, ali ima i onoga.« Princip elastične stabilnosti, naprotiv, uvodi strogo utvrdiv odnos između čvrstoće i gipkosti. Elastičnost proizlazi iz stabilnosti, stabilnost je njezina nužna pretpostavka. Standardni jezik mora biti čvrst da bi mogao biti gibak. Gipkost bez ugrađene čvrstoće razorila bi ga u njegovoj autonomiji. Autonoman, on nema od kuda da izvana dobije potrebnu čvrstoću. Po tome se standardni bitno razlikuje od raznih razgovornih jezika. Mnogi nesporazumi između jezičnih zakonoša i jezičnih slobodara zasnovani su na nerazumijevanju tih odnosa.

Tu smo se dotaknuli pitanja osobito važnog za ispravno razumijevanje jezične kulture i njezinih zahtjeva. Mnogi će se složiti da je ona nešto vrijedno i poželjno, ali se istovremeno s neodređenim nekim nepovjerenjem tuđe od nje jer je doživljavaju kao nešto restriktivno. Htjeli bi posjedovati jezične vrijednosti, ali ne žele da budu sputani. Može se čak s dosta sigurnosti ustvrditi da je to, ako se gleda na intimne reakcije, većinsko opredjeljenje. Bezrezervni sljedbenici i protivnici jezične kulture u manjini su.

Radi se, dakako, o širem kulturološkom pitanju. O tome da li je kultura u svojoj cjelini restriktivna i da li čovjekovo oslobađanje uključuje i oslobađanje od kulture kao skupa nametnutih vrijednosti. No takvo razmatranje vodi ovdje predaleko. Ograničit ćemo se stoga na jezikoslovna gledišta. Lako je uvidjeti da ispravni zaključci na tom području imaju i šire značenje.

Najprije valja reći, jasno i razgovijetno, da se dobar standardni jezik zasniva na čvrstoj i općeobvezatnoj normi i da po tome jest propis i ograničenje. Tko god to niječe ili zaobilazi, taj, bez obzira na svoje osobne motive, zama-gluje stvari i pridonosi demagoškoj manipulaciji, a ne istinskomu snalaženju i razumijevanju. Standardni jezik je, uostalom, samo jedan od standarda koji se nameću da bi se život mogao nesmetano odvijati u kompliciranom modernom društvu. Takav je i postupak kupovanja u dućanima sa samoposluživanjem, takva su prometna pravila, takvi su i standardi u robnoj proizvodnji. Sve su to područja gdje moderni život traži standardiziranost veću od one što se na njima spontano ostvaruje. Tako je i s jezikom. Bez čvrste norme on ne bi mogao premostiti onoliko razlika među govornim navikama u vremenu i prostoru koliko je potrebno da premosti. Bez općeobvezatnih propisa on ne bi mogao biti autonoman, pa uopće ne bi moglo biti standardnoga jezika, kojim se suvremena etnička zajednica, nacija, uključuje u međunarodnu civilizaciju i sudjeluje u univerzalnoj kulturi.

Standardni jezik mora dakle biti propis i ograničenje. To je potrebno, kao i drugi standardi što su potrebni, da bi se moglo živjeti u suvremenom svijetu. Kao i drugi standardi, to je mjerilo stupnja civilizacije. I što se prihvaća prirodnije, to više.

No čim smo to utvrdili, treba reći i to na što se čvrsta norma i propis standardnoga jezika zapravo odnose. Tu se naime često začinju veliki nesporazumi. Prisutna je nekako predodžba da je u standardnom jeziku propisano uglavnom sve, da nema pravoga mjesta sposobnosti i stvaralaštvu. O velikim se piscima rado i sa zadovoljstvom kaže da su »razbili jezik«. Javlja se to kao neka razaračka reakcija na starinsko i konstruktivno divljenje piscima koji »dobro poznaju jezik«. Ukratko, afirmacija standardnoga jezika doživljuje se kao da uključuje i potpunu pobjedu jezičnoga konformizma.

Normativnost standardnoga jezika u smislu čvrstoga i nepopustljivog propisa odnosi se na niz »vanjskih« obilježja i tiče se uglavnom pravopisa, glasa, oblika i temeljne sintakse te slabo ili nikako ne zadire u tanje preljeve jezičnoga izraza. Naprotiv, tek propisano uređenje onih područja omogućuje jezičnoj istančanosti da se pokaže. Gdje je sve jednako moguće, ništa nije osobito vrijedno.

Standardni jezik doista bezuvjetno obvezuje, ali obvezuje u pravopisu bez kojega nema ni najelementarnijega reda u pisanom jeziku, obvezuje u izgovoru bez kojega nema valjane razumljivosti ni razgovijetnosti. Propisuje da

bude *crn*, ne *črn*, *gledao*, ne *gledal*, *vidio* ne *vidil*, *videl* ili *vidjeo*. Propisuje da bude *suh*, ne *suv* i *buzdovan*, ne *buzdohan*. Propisuje da genitiv jednine od *žena* bude *žene*, ne *ženi*; i akuzativ množine da bude *ljude*, ne *ljudi*. Propisuje da se neodređenost izriče jedninom srednjega roda, a ne množinom. Tako standard traži da se kaže *Predajem ti sve svoje* (tj. sve što imam), a ne *Pre-dajem ti sva svoja*. To su dakle stvari koje se, kad je standard jednom uveden, prihvaćaju sasvim naravno i kao same sobom razumljive. Nikomu zapravo ne pada na pamet da nad time razbija glavu ili da se zbog toga tuži.

Normativnost od koje doista boli glava i koja u govornikâ stvara nesigurnost odnosi se tu samo na rubne pojave, obično zasnovane u sustavu norme i temeljnim normativnim načelima standardnoga jezika, a u sukobu s dublje ukorijenjenim navikama koje kategorije govornikâ. Takvo je razlikovanje č i ć, poraba akuzativa i lokativa uz glagole kretanja i boravljenja, oblici trećega lica množine i sl. Postojanje takvih rubnih područja gdje se norma teže potvrđuje za jedan dio govornikâ neizbježno je u standardnom jeziku. Gdje su ona prevelika, postavlja se, naravno, pitanje funkcionalnosti norme. Ali čak i kad se to pitanje postavi vrlo oštro, ne može se rješavati preko koljena jer je stabilnost i previše važno svojstvo svakoga standardnoga jezika.

Pošto se utvrdilo na što se zapravo odnose stroga norma i propisi standardnoga jezika, potrebno je dodati i to što ti normativni zahtjevi zapravo znače. Oni, naime, nikako ne zahtijevaju to da nikakvih jezičnih oblika, nikakvih jezičnih navika izvan njihova okvira ne smije biti. Kad su jednom uspješno postavljeni, njihova je apsolutnost i njihova bezuvjetnost u tome da nikakav jezični oblik, nikakva jezična navika izvan njihova okvira ne može biti standardna. Ne radi se dakle o egzistencijalnoj isključivosti, nego o jednoznačnom određenju hijerarhija stilske obilježnosti. Tako npr. hrvatski književni jezik svojom normom ne postulira da oblici *roža*, *suv* i *visocijeh* ne postoje ili ne treba da postoje, nego samo to da oni stilski nisu neutralni, nego su obilježeni naprama svojim neobilježenim i neutralnim standardnim parnjacima *ruža*, *suh* i *visokih*.

I oblici *telec* i *osel* ne uklanjaju se standardnom normom, nego se samo određuje, i to apsolutno i bezuvjetno, da stilski nisu neutralni nego su jako obilježeni prema svojim neobilježenim, ali ne i neutralnim, parnjacima *telac* i *osao*. Ti su pak i sami obilježeni prema svojim neobilježenim i neutralnim parnjacima *tele* i *magarac*. Ne radi se dakle tek o pukom stilističkom obilježavanju, nego doista o cijeloj njegovoj hijerarhiji.

Zahtjev što se postavlja obrazovanom govorniku da poznaje standardni jezik svodi se dakle na to da se zna što je neutralno i da se umije neutralno govoriti i pisati. To je osnovni uvjet jezičnoj kulturi, ali nije ona sva. Tko poznaje gore navedene obilježene oblike i njihovu stilističku hijerarhiju jezično je kulturniji od drugoga koji ne zna za njih.

I tamo, dakle, gdje standardni jezik doista jest norma i propis, predodžba o njegovoj isključivosti i o restriktivnosti jezične kulture zasniva se dobrim dijelom na, duboko ukorijenjenu, nesporazumu.

Kad Cesarić pjeva

*A kad vječnost prode zvjezdanim tragom
jedna vječnost pusta*

očito je da nije napustio hrvatski književni jezik, da se nije odrekao standardne norme i sigurno nije jezično nekulturan. On oblik *zvjezdanim* ne upotrebljava kao da je *zvjezdanim*, nego ga upotrebljava kao njegov stilski obilježen parnjak. Ali ako bi tko rekao *zvjezdanim* jer se u njegovu domaćem govoru tako kaže i ako bi mislio da je to isto kao i *zvjezdanim*, ili čak ne bi znao za taj drugi oblik, takav bi doista bio izvan današnjega književnog jezika i standardne norme, njegova bi jezična kultura zbilja bila siromašna, ili drukčija.

Iz same naravi norme proizlazi dakle otvorenost standardnoga jezika, a ne njegova zatvorenost. Njegova restriktivnost, i tamo gdje to doista jest, usmjerena je prema širini, a ne prema skučenosti. I prometna svjetla, premda je na njima crveni signal, usmjerena su prema lakšem i bržem prolaženju, a ne prema težem i polakšem. I ta sloboda kojoj jezična norma vodi nije neka buduća, obećana i nezbiljska, koja služi samo da se opravda ograničenje, sadašnje i zbiljsko, ona je tu, već sada, u standardnom jeziku kakav imamo. Zahtjev da ga govornik pozna uključuje i upoznavanje te slobode. Svladavanje standardne norme samo je prvi korak, samo je tablica množenja jezične kulture. Pravi je njezin sadržaj istraživanje, upoznavanje, doživljavanje i ispunjavanje prostora slobode što ga norma pruža. Jezična kultura je po tome prava suprotnost jezičnom konformizmu.

Istinska narav jezične kulture u nas je slabo poznata, njezine prave potrebe ostaju često u sjeni. Vidi se to, uz ostalo, i po tome što se naša javnost gotovo refleksno okreće jezičnom konformizmu. Kada koji pisac svojim individualnim stilom upozori na manje poznate i rjeđe iskorištene jezične mogućnosti, kad otkrije nove ili dublje dimenzije književnoga jezika, zagrabi dublje u njegovu povijest, reakcija je većinom tipično konformistička. Već prema opredjeljenju i temperamentu, jedni likuju: »Aha, tako zapravo treba pisati!«, a drugi negoduju: »Što, zar se od sada tako mora pisati?« A napredak bi u jezičnoj kulturi bio da jedni i drugi budu zainteresirani: »Gle, i tako se može pisati!«, da im to bude prisno ili daleko, mило ili mrsko, i da, uključivši to svjesno i produbljeno u svoje jezično iskustvo, dalje pišu onako kako osjećaju da je najvrednije i najprimjerenije. Tako se istražuju i prisvajaju jezični prostori.

Iako su tu osobni ukus i osobno opredjeljenje bitni čimbenici, te bez njih u jeziku, kao i drugdje, nema žive kulture, ipak nije sve samo subjektivnost. Jezična kultura ima i svojih objektivnih vrijednosti. One ostaju vrijednostima i onda kad im koja društvena sredina ne daje mogućnosti da se potvrde. Te su vrijednosti također u samoj svojoj biti suprotne jezičnom konformizmu.

Bez obzira na osobni ukus, jezična kultura traži pomnju nad punim i izvornim značenjem jezičnih izraza. Ona je borba protiv njihova obezvredivanja olakom i nemarnom upotrebom. Po tome je ona doista suprotna spontanosti razgovornoga jezika u kojoj se pomno traži i odvaguje izraz samo kad nikako drugačije ne ide. Moglo bi se doista reći da je jezična kultura po tome *etimologija* u pravom i izvornom značenju te grčke riječi, koja je postala terminološka etiketa za jednu specijalnu lingvističku disciplinu, a zapravo znači bavljenje izvornim i punim značenjem riječi.

Čim se to zna, dobiva riječ *etimologija* novu dimenziju, ne može se više upotrebljavati plošno i nemarno, potiče na razmišljanje. A upravo to i jest elemenat prave jezične kulture. I ne vrijedi to samo za tuđe i učene riječi nego i za naše, najobičnije i najsvakodnevnije. Treba ih upotrebljavati s puno pomnje za njihovo izvorno značenje i za njihovu vezu s drugim riječima. Tada će *porodica* i *obitelj* prestati biti sinonimi jer će imati svoju punu težinu to da se prva vezuje za *rod* i *roditi*, a druga za *obitavati*. Prva je skupina ljudi vezana bliskim podrijetlom, druga pak takvih koji žive zajedno. Da bi se pak latinska riječ *familia*, ili ponašena *familija*, mogla uvijek zamjenjivati riječju *porodica* mora se u ovoj sasvim zanemariti etimologija, moraju se izgubiti veze između nje i drugih srodnih riječi. Takva poraba umrtvljuje njihovu živost i nesumnjiv je gubitak s gledišta jezične kulture. Dvojestvo *porodice* i *obitelji*, zasnovano na njihovoj etimologiji, tj. na pravom značenju, predstavlja vrijednost koju treba njegovati.

To naravno ne znači da se zahtjevi jezične kulture protive izvedenom i prenesenom značenju. Takva su značenja bitna za puninu izražajnosti i za prilagodljivost jezika. Traži se samo to da odnos između temeljnoga i izvedenih značenja ostane u jeziku kao napetost i snaga, da se ne izgubi napuštanjem prvotnoga značenja kad nas zaokupi neko izvedeno. Jezičnoj je kulturi stoga protivno svako klišeizirano izražavanje, svako obezvredivanje riječi i izraza. Jezična kultura traži da se čuva i povećava njihova izražajnost, da se razgiba i obogaćuje potencijal njihova sadržaja, a ne da se umanjuje olakom uporabom i povodjenjem za kakvim značenjem što je postalo pomodno.

Dakako, kao i inače u životu, ima situacija koje doista traže jezičnu šablonu. Obrasci i formulari karakterističan su primjer za to. Jezična kultura to naravno prihvaća jer nikoja kultura ne može tražiti nerazumno i nesvrhovito ponašanje. No isto je tako jasno da jezična kultura zahtijeva odlučan otpor svakom šabloniziranju gdje ono nije doista potrebno.

Ako taj najteži oblik jezične nekulture preotme maha, dolazi do pravoga verbicida, do uništavanja izražajnosti riječi, do nepovratnoga gubitka vrijednosti. U verbicidnim situacijama manje upućeni lako gube orijentaciju. To više što se jezična kultura na široko shvaća kao jezični konformizam, kao strah od svega neobičnijega. Izvorno značenje riječi i izraza izvrstan je tu biljeg za snalaženje. Ono pomaže da se unatoč uobičajenom sačuva pravo i puno. Stoga za upućenijega čitaoca etimološki rječnik, u kojem se tumači podrijetlo, razvoj i uzajamna povezanost riječi, nije priručnik samo za lingviste, korjenodupce, za dokone znatizeljnike i ljubitelje, nego je izvorno vezan s potrebama jezične kulture.⁹

I u jednom drugom smislu jezična kultura traži otvorenost, a široko rasprostranjeno mišljenje poistovjećuje ju s konformizmom. To je odnos prema cjelinu književnoga jezika, osobito pak prema njegovim tekstovima i vrijednostima koji ne ulaze u okvir standarda. Tu kao da se sustavno ucjepljivao strah od zastarjelosti i dijalekatnosti kao najvećih jezičnih grijeha. Zaboravilo se nekako da je suvremeni standard pravi nasljednik svega književnoga jezika. On, istina, mora čuvati okvire standardnosti i strogo određuje stilistički neutralnu razinu, zadaje hijerarhiju i sadržaj stilske obilježenosti. No kada je taj uvjet ispunjen, čim se zbilja ovlada standardom, potrebno je učiniti ga nosiocem svih vrijednosti književnojezičnoga razvoja iz kojega je potekao. On to doduše već po sebi jest. Kao standardni jezik bitno je i trajno obilježen svojim razvojem i svime na što se naslanjao. Ali jezična kultura sastoji se, uz ostalo, upravo u tome da se ta svojstva upoznaju i razvijaju, da se svjesno doživljavaju i uoče kao mogućnosti izraza, kao bogatstvo i sloboda.

A mi smo navikli da stariju književnost, iz koje je naš standard izrastao, smatramo kao neku zbirku jezičnih neobičnosti, ili još gore: ne poznamo je. Stječe se dojam kao da je već mnogo desetljeća nastava starije književnosti u školama dosljedno uređena tako da se o njoj nešto čuje, ali ona sama da se ne upozna. A posebice se ne stvara odnos prema njezinu jeziku kao živom izvoru vlastite jezične moći. Očito je da se time zanemaruju golemi potencijali jezične kulture. Standardni se jezik lišava istinske svoje pozadine, ostaje nemogućan, papirnat i prazan.

U Rječniku dviju Matica uključena je riječ *jestojska*. Tumači se da znači jelo« i dodaje oznaka da je zastarjela. No ta riječ ne može biti zastarjela dokle god nam je Gundulić prisutan, dokle god nas može opčarati izražajna snaga njegovih stihova, dokle god nam ona znači vrijednost:

⁹ Konačno smo dobili na tom polju fundamentalno djelo: P. Skok, *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, sv. 1-4, Zagreb, Jugoslavenska akademija, 1971-1974. Upravo radi jezične kulture treba poraditi da što prije izađe priručni etimološki rječnik u kojem će i čitalac s prosječnom jezičnom naobrazbom moći naći potrebne podatke. I jezični savjetnici daju obično etimološke upute koje su za ispravnu porabu riječi najvažnije.

*Jestojska je ma jedina
nepoznano gorko travje*

(Suze sina razmetnoga, 1, 97—98)

Tvrđnja da je *jestojska* zastarjela riječ pretpostavlja da nas se Gundulić ništa ne tiče, da njegov izraz za nas nema vrijednosti. Takva tvrđnja sigurno ne opisuje hrvatski književni jezik niti naš jezični osjećaj. Neodrživa bi, daka-ko, bila i tvrđnja da je ta riječ nama danas obična, da ulazi u neutralni standard. Ona je starinska, ali nije zastarjela, i kao starinska ima svoju visoku stilsku vrijednost. Ona je veliko obogaćenje izraza, ne davno, nego sadašnje. Valjano poznavanje jezika uključuje tu riječ, ne isključuje ju, iako ćemo je danas samo vrlo štedljivo upotrebljavati.

Isto vrijedi i za neštokavske grane hrvatskoga književnog jezika, premda se to još više kosi s uobičajenim predodžbama. Hrvatski se književni jezik, naime, razvijao kao cjelina i s jakim elementima prožimanja, bez obzira na to koje je od tri narječja u neko vrijeme i na nekom području davalo svoje oblike. Vidi se to lijepo u tekstovnom jedinstvu srednjovjekovne hrvatske književnosti gdje se elementi narodnoga jezika, uz staroslavenski, javljaju u sva tri narječja. A ipak je to jedna književnost, s jednim tipom književnoga jezika, s jednim repertoarom i jednom obradom tekstova, sve to preko dijalekatnih granica.

Ništa manje jasno pokazuje to književni jezik hrvatske renesanse koji se razvija kao jedan književni jezik u čakavsko-štokavskoj simbiozi. Isto se javlja u protestantskoj književnosti, u administrativnom jeziku zrinjskih i frankopanskih imanja, u književnom jeziku ozaljskoga kruga, u aktima Krajine (hrvatski se tu, osobito u prvo doba, rabio više nego se obično misli). Rani kajkavski i rani štokavski hrvatski standard, svaki na svoj način i svaki iz svojih vrela, ugradili su nasljeđe tih međunarječnih književnojezičnih simbioza. Ugrađeno je ono i u naš današnji oblik toga štokavskoga standarda. U tom, i samo u tom, smislu je i on književnojezična *koiné*, amalgam izražajne baštine na tri narječja, unatoč strogim novoštokavskim obilježjima svojih glasova, oblika i temeljne sintakse. Ako to komu zvuči nevjerojatno, treba samo da se prisjeti kako Nazorova proza, npr. u *Velom Joži*, nosi vrijednosti čakavskoga izraza i onda kad je pisana čistim suvremenim književnim jezikom. Kolarova i Krležina proza, pisana standardnim jezikom, zna pripadati sferi kajkavskih izražajnih vrijednosti. Strah od dijalektnosti jednako je tako neopravdan kao strah od zastarjelosti. Potrebno je samo da se ne narušava standardnost standarda. Kada se to umije, postaju starija i dijalekatna književnost bitan izvor izražajne snage, a njihovo istinsko poznavanje neotuđiv dio jezične kulture.

U povijesnim razmjerima nije još daleko vrijeme kad se naš standardni jezik stvarao i probijao. Tada je kraj hrvatske dijalekatne šarolikosti doista važ-

nije od svega bilo da ga ljudi zbilja i nauče. Ucjeppljivanje straha od jezičnoga grijeha dijalekatnosti i od jezičnog grijeha zastarjelosti moglo je tada biti i funkcionalno, iako ni tada nije vodilo istinskom razumijevanju. Danas su se, međutim, prilike izmijenile. Standardni jezik je tu, razvijen, prokušan i neopoziv. Istina, treba još mnogo truda da ga svi sigurno i u tančine nauče. To će uvijek ostati jedan od glavnih zahtjeva jezične kulture. Ali je dozrelo vrijeme da joj obzorja postanu šira.

Kultura hrvatskoga književnog jezika treba da uključi svu hrvatsku književnost, pisanu i usmenu, a ne samo noviju i najnoviju. Ona treba da obuhvati sve izražajne vrijednosti bliske srpskom narodu u Hrvatskoj. Ne treba da joj je tuđe išta što je kao primjer izražajne snage i jezikotvorne moći poteklo iz čitavoga hrvatskog ili srpskog i iz šireg južnoslavenskog kruga, ako se samo uklapa među vrijednosti uspostavljene u razvoju vlastite jezične osjetljivosti. I tu je sve u određivanju neutralne stilske razine i u hijerarhiji stilskih vrijednosti.

Sasvim je neumjesno svako samosvjesno pozivanje na granice »suvremenoga jezika«. Ta samosvijest je zapravo nesigurnost, nedoraslost izražajnim potencijalima vlastitog jezika. A jezik i nije nešto što jest, nego je uvijek nešto što može da bude. Zato se ni iz koje knjige ne može odčitati što mu ne pripada. Određen je svim svojim knjigama jer su mu one sve, u različitoj mjeri, jezikotvorni uzorci. Ako pisci kojega razdoblja manje ili više zanemaruju te mogućnosti, onda to znači da su sebe osiromašili, a ne da su nestale mogućnosti. Promijeniti se od toga mogu tek stilističke oznake i njihova hijerarhija. Iz jezika se gube samo one knjige koje za govornike prestanu ikako biti izraz, kojima jezik treba doista učiti da bi se razumio. A to su one knjige koje se ne čitaju. Nitko razuman ne može olako pristati na takvo osiromašenje. Prava jezična kultura bori se protiv njega.

Ova su nas razmatranja, i ovakva nepotpuna, tek usput nabačena, dovela daleko. Ocrtalo se shvaćanje jezične kulture koje se u mnogome razlikuje od predodžaba na koje smo navikli. Iz toga shvaćanja proistječu zahtjevi na temeljne priručnike. Pri njihovu pisanju moći će se, ako bude ispravnoga razumijevanja, o tome povesti računa. Novi se zahtjevi postavljaju i pred nastavu materinskoga jezika i domaće književnosti. Potrebne su velike i korjenite promjene. Književnost, i stariju i noviju, treba učiti radi jezika. To nije na dohvat ruke. No glavno je da se razumije kako je zapravo. Ostalo će onda već doći kad dozrije vrijeme.

USPOREDBE DVAJU NOVOŠTOKAVSKIH NAGLAŠAVANJA IMENICA MUŠKOG RODA NA Ø

Stjepan Vukušić

U ovom se radu uspoređuju dva novoštokavska naglašavanja: Daničićevo¹ s jedne i zapadno novoštokavsko naglašavanje² s druge strane. ZNŠN u ovom radu predstavlja šest informanata kojima je zapadni, mlađi ikavski dijalekt startni jezik: Viborka Jurčević, magistar iz Makarske, Ivan Parlov, profesor iz Imotskog, Fabijan Markota, student iz Posušja, Emil Žeravica, pravnik iz Vrlike, Ivan Svetić, nastavnik iz Gospića i Stjepan Vukušić, profesor iz Stinice (općina Senj)³. ZNŠN jest književna uporabna norma za sve nosioce toga naglašavanja.

Usporedbe tih dvaju naglašavanja dovode nas do ovih zaključaka:

I. DN i ZNŠN imaju zajedničke opće naglasne norme: broj i kakvoća naglasaka, mjesto naglasaka i zanaglasnih dužina općenito. Te opće odredbenice određuju oba naglašavanja kao novoštokavska.

II. Od sto i deset Daničićevih tipova⁴ imenica m. r. na Ø dvadeset je tipova koji u DN i ZNŠN imaju jednake tipološke naglasne odredbenice i jednaku distribuciju imenica u tipove.

III. Četrdeset i tri tipa jednaka su po tipološkim naglasnim odredbenicama, ali različita po distribuciji imenica.

IV. Osam je tipova koji se razlikuju po tipološkim pojedinostima i po distribuciji.

V. Šesnaest se tipova razlikuje po tipološkim odredbenicama i po distribuciji.

VI. U ZNŠN nema dvadeset i tri Daničićeva tipa.

VII. U ZNŠN pet je novih tipova (vidi bilješku 32).

VIII. DN i ZNŠN razlikuju se u određenim slučajevima i po prenošenju naglasaka na proklitiku.

I. Budući da o prvoj točki ovoga sažetka nije potrebno govoriti, prelazi se na drugu.

¹ Đ. Daničić, *Srpski akcenti*, Srpska kraljevska akademija, Beograd-Zemun, 1925. Naglašavanje utvrđeno u toj knjizi u daljem se tekstu bilježi kraticom DN.

² Zapadno novoštokavsko naglašavanje označavat će se kraticom ZNŠN.

³ Naglašavanje svakog od tih informanata bilježit će se početnim slovom imena njegova mjesta: Makarska-M, Imotski-I, Posušje-P, Vrlika-V, Gospić-G i Stinica-S.

⁴ Radi lakšeg snalaženja u ovom se radu polazi od Daničićeve tipologije.